

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2022

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК.ФЕРГУ

Muassis: Farg'ona davlat universiteti.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» "Scientific journal of the Fergana State University" jurnali bir yilda olti marta elektron shaklda nashr etiladi.

Jurnal filologiya, kimyo hamda tarix fanlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 2 sentabrda 1109 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Muqova dizayni va original maket FarDU tahririy-nashriyot bo'limida tayyorlandi.

Tahrir hay'ati

Bosh muharrir
Mas'ul muharrir

SHERMUHAMMADOV B.SH.
ZOKIROV I.I

FARMONOV Sh. (O'zbekiston)
BEZGULOVA O.S. (Rossiya)
RASHIDOVA S. (O'zbekiston)
VALI SAVASH YYELEK (Turkiya)
ZAYNOBIDDINOV S. (O'zbekiston)

JEHAN SHAHZADAH NAYYAR (Yaponiya)
LEEDONG WOOK. (Janubiy Koreya)
A'ZAMOV A. (O'zbekiston)
KLAUS XAYNSGEN (Germaniya)
BAXODIRXONOV K. (O'zbekiston)

G'ULOMOV S.S. (O'zbekiston)
BERDISHEV A.S. (Qozog'iston)
KARIMOV N.F. (O'zbekiston)
CHESTMIR SHTUKA (Slovakiya)
TOJIBOYEV K. (O'zbekiston)

Tahririyat kengashi

QORABOYEV M. (O'zbekiston)
OTAJONOV S. (O'zbekiston)
O'RINOV A.Q. (O'zbekiston)
KARIMOV E. (O'zbekiston)
RASULOV R. (O'zbekiston)
ONARQULOVA K. (O'zbekiston)
YULDASHEV G. (O'zbekiston)
XOMIDOV G'. (O'zbekiston)
DADAYEV S. (O'zbekiston)
ASQAROV I. (O'zbekiston)
IBRAGIMOV A. (O'zbekiston)
ISAG'ALIYEV M. (O'zbekiston)
TURDALIYEV A. (O'zbekiston)
AXMADALIYEV Y. (O'zbekiston)
YULDASHOV A. (O'zbekiston)
XOLIQOV S. (O'zbekiston)
MO'MINOV S. (O'zbekiston)
MAMAJONOV A. (O'zbekiston)

ISKANDAROVA Sh. (O'zbekiston)
SHUKUROV R. (O'zbekiston)
YULDASHEVA D. (O'zbekiston)
JO'RAYEV X. (O'zbekiston)
KASIMOV A. (O'zbekiston)
SABIRDINOV A. (O'zbekiston)
XOSHIMOVA N. (O'zbekiston)
G'OFUROV A. (O'zbekiston)
ADHAMOV M. (O'zbekiston)
XONKELDIYEV Sh. (O'zbekiston)
EGAMBERDIYEVA T. (O'zbekiston)
ISOMIDDINOV M. (O'zbekiston)
USMONOV B. (O'zbekiston)
ASHIROV A. (O'zbekiston)
MAMATOV M. (O'zbekiston)
SIDDIQOV I. (O'zbekiston)
XAKIMOV N. (O'zbekiston)
BARATOV M. (O'zbekiston)

Muharrir: Sheraliyeva J.

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona shahri, Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.
Tel.: (0373) 244-44-57. Mobil tel.: (+99891) 670-74-60
Sayt: www.fdu.uz. Jurnal sayti

Bosishga ruxsat etildi:
Qog'oz bichimi: - 60x84 1/8
Bosma tabog'i:
Ofset bosma: Ofset qog'ozi.
Adadi: 10 nusxa
Buyurtma №

FarDU nusxa ko'paytirish bo'limida chop etildi.
Manzil: 150100, Farg'ona sh., Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.

Farg'ona,
2022.

A.Mamadaliyev, X.Kushiyev, Z.AbdullayevaSirdaryo viloyati sharoitida og'ir metallardan *Cannabis Sativa L.* o'simliklarining himoya qilishda fenolli tizimi 358**A.Turdaliyev, K.Asqarov, M.Aktamov**

Sug'oriladigan tuproqlarning biogeokimyoviy muammolari 363

ILMIY AXBOROT

F.Madraximova

Yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda hamkorlik texnologiyalari 369

M.Nasirov

Badiiy matnning assotsiativ maydon tahlili..... 372

B.Muxtoraliyev

Anvar Obidjon ijodi adabiyotshunoslik ko'zglasida 375

X.Mamatismoilova

Tarixiy etnolisoniy jarayonlar va o'zbek xalqining milliy tili 379

K.Topvoldiyev

Lingvokulturologiyada "sharq" konseptining masalalari 384

Z.Akbarova, D.Rustamova

Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqida leksik sinonimlarni faollashtirish bosqichlari 388

Song Ho-Lim

Chig'atoy turkiyning adabiy-uslubiy xususiyatlari..... 391

O.Uzaqova

Ingliz va o'zbek tillarida kompyuter terminografiyasining lingvistik xususiyatlari 396

F.Anvarova

Ilk o'rganuvchilarda ingliz tili o'qitishning pedagogik usullari 400

Sh.Iskandarova, S.Sotvoldiyeva

Mavhum otlar va ularning o'zbek tilshunosligidagi tadqiqi xususida 404

M.Yusupova

Evfemizmlar tasniflarining tahlili 407

F.Nurdinova

Tarjimada so'z tanlash mahorati xususida..... 409

Sh.Sherg'oziyev

«Boburnoma» matnidagi shaxslar tasvirida saj'i matavoziyning o'rni va ularning inglizcha tarjimalarda aks etishi..... 413

Z.Pazilova

O'zbek va nemis tillarida dafn marosimi bilan bog'liq leksik birliklar tahliliga doir 416

Z.Axmedova

Lingvokulturologiya nazaridagi rimlar 420

Sh.Dushatova

Tabu so'zlar o'rganilishi va kelib chiqish tahlili..... 425

BIBLIOGRAFIYA 428

**BADIIY MATNNING ASSOTSIATIV MAYDON TAHLILI
(Nazar Eshonqul hikoyasi misolida)**

**ANALYSIS OF ASSOCIATIVE FIELD OF ARTISTIC TEXT
(On the example of Nazar Eshanqul's story)**

**АНАЛИЗ АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА
(На примере рассказа Назара Эшанкула)**

Nasirov Muslimjon Maxsutali o'g'li¹

¹Nasirov Muslimjon Maxsutali o'g'li

–QDPI, O'zbek tili kafedrasasi o'qituvchisi.

Annotatsiya

Maqolada badiiy matn yaratilishidagi verbal assotsiativ birliklar Nazar Eshonqul hikoyasi misolida antroposentrik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Maqola davomida lingvopoetik, assotsiativ, analiz hamda sintez tahlil metodlaridan foydalanilgan. Olamning lisoniy manzarasi hamda ijodkor badiiy tafakkuridagi verbal assotsiatsiyalarning o'zaro aloqasi o'rganilib, badiiy matnning assotsiativ maydoni hosil qilingan.

Аннотация

В статье глагольные ассоциативные единицы при создании художественного текста интерпретируются с антропоцентрической точки зрения на примере повести Назара Эшанкула. В статье использованы лингвопоэтический, ассоциативный, аналитический и синтетический методы анализа. Анализируется взаимосвязь языковой картины мира и словесных ассоциаций в творческом художественном мышлении для создания ассоциативного пространства художественного текста.

Abstract

In the article, the verbal associative units in the creation of a literary text are interpreted from an anthropocentric point of view on the example of Nazar Eshanqul's story. Linguopoetic, associative, analytical and synthesis analysis methods were used throughout the article. The interrelationships between the linguistic picture of the world and the verbal associations in creative artistic thinking are analyzed to create an associative space for the literary text.

Kalit so'zlar: antroposentrik tilshunoslik, assotsiativ tilshunoslik, stimol so'z, assotsiat, assotsiativ maydon, maydon yadrosi, badiiy matn, lingvistik omillar, ekstralingvistik omillar.

Ключевые слова: антропоцентрическая лингвистика, ассоциативная лингвистика, слово-стимул, ассоциация, ассоциативное поле, ядро поля, художественный текст, лингвистические факторы, экстралингвистические факторы.

Key words: anthropocentric linguistics, associative linguistics, stimulus word, association, associative field, field core, literary text, linguistic factors, extralinguistic factors.

KIRISH

Antroposentrik tilshunoslikning tilni undan foydalanuvchi shaxs omili bilan bog'liq holda o'rganuvchi mustaqil tarmoqlaridan biri assotsiativ tilshunoslikdir. Assotsiativ tilshunoslikda til nafaqat o'zaro munosabatdagi birliklar yig'indisidan tashkil topgan tizim sifatida, balki bir-biri bilan assotsiativ bog'langan verbal tarmoq sifatida ham tasavvur etiladi. "Assotsiatsiya" so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, "associato" - "qo'shish", "biriktirish" degan ma'nolarni anglatadi. Tildagi assotsiatsiyalarga ilk bor nemis olimi V.Humbolt munosabat bildirgan. [2,11]

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, verbal assotsiatsiyalarga xos xususiyatlardan biri ularning turli nutqiy tuzilmalarning yaratilishiga yo'l ochishidir. Boshqacha aytganda, har qanday nutqiy tuzilma uchun o'zaro assotsiativ bog'langan til birliklari tayanch vazifani o'taydi. Har qanday til birligi, u qanday grammatik shakl yoki ma'noga ega bo'lmasin, inson xotirasida turli omillarga bog'liq holda qandaydir leksik birliklar yoki boshqa sath birliklarini yodga tushiradi, ular bilan assotsiativ bog'lanadi. [3,28]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

D. Lutfullayeva "Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi" nomli monografiyasida tilga assotsiativ yondashuvning mohiyati, shakllanish tarixi, assotsiativ munosabatlar, verbal assotsiatsiyalarning hosil bo'lishi, lingvistik mohiyati, verbal assotsiatsiyalar tasnifini ochib bergan. Ushbu tadqiqotning "Verbal assotsiatsiyalarning matn hosil qilishdagi o'rni" nomli bobi bevosita bizning maqolamiz bilan bog'liqdir. Bundan tashqari ushbu asarda matnning assotsiativ maydoni E.Vohidov va A.Navoiy asarlari misolida tahlil qilingan.

D.Xudoyberganova assotsiatsiyalarning hosil bo'lishini so'z ma'nosi va so'zga xos xususiyatlar bilan bog'laydi. Uning fikricha, "inson o'z xotirasida so'zlarning ma'nolari bilan birga ularning obyektiv olamdagi sezgi a'zolari orqali his etgan xususiyatlari haqidagi ma'lumotlarni ham saqlaydi. Shu sababli muayyan so'z uni eshituvchi odam xotirasida ma'lum assotsiatsiyalarni paydo qiladi".[3,101]

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Badiiy matnda qo'llangan assotsiativ munosabatdagi birliklar tahlili orqali ijodkorning voqelikni idrok etishi va u haqidagi tasavvurlari, leksik zahirasi, zahira ko'lami hamda tarkibi, ijodkorning so'z tanlash mahorati haqida qimmatli bilimlarga ega bo'lishi mumkin. Bu holat insonning psixologik tasavvuri asosida xotirada bir-birini yodga tushiruvchi assotsiatsiyalarni nafaqat psixologlar, balki tilshunoslar ham chuqur o'rganishlari lozimligini ko'rsatadi.[2, 64] Badiiy matnlarni assotsiativ tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinganda asosiy e'tibor assotsiativ munosabatlarni yuzaga keltiruvchi lingvistik va ekstralingvistik omillar va assotsiatlarning stimol so'z bilan bog'lanishidagi o'ziga xosliklarga qaratiladi.

Quyida tahlil uchun tanlangan Nazar Eshonqul hikoyasining sarlavhasi stimol so'z sifatida ajratib olindi va matn tarkibidagi assotsiatlar ajratildi. Shu asosda hikoyaning assotsiativ maydoni hosil qilindi. Verbal assotsiatsiyalarning matnning fon mavzusini ochishdagi ahamiyatli jihatlari yoritildi. Nazar Eshonqulning "Tobut"[4,117] hikoyasini tahlil qilish davomida stimol so'z sifatida badiiy matnning sarlavhasini olamiz hamda aynan shu matn tarkibidan unga javob reaksiyasi bo'lishi mumkin bo'lgan assotsiatlarni ajratib chiqamiz. Demak, **stimol so'z: "Tobut"; javob reaksiyalari (assotsiatlar):** "o'lim", "o'lat", "balo", "jon taslim qilishdi", "emlash o'tkazish", "kasalxona", "vrach", "yuqumli kasallik", "tibbiyotimiz", "hakimlar", "vahimali", "tahlikali", "vahm tolib turgandi", "lahad", "o'lik", "tangri", "do'zax", "o'likxona", "o'lim elchisi", "sukunat", "musibat", "zambillar", "arvoh", "qabriston", "qo'rquv", "mungli", "hasrat", "tavba-tazarru qilmoq", "gunoh", "murda", "tobut", kabi birliklar. Endi assotsiativ munosabatni yuzaga keltirgan omillarni guruhlariga ajratib chiqamiz. Dastlab lingvistik omillarga to'xtalib o'tamiz:

1. Leksemalarning semantik jihatdan o'zaro bog'liqligi: *o'lim, o'lik, murda, qabriston, o'likxona, tobut*

2. Leksemalarning uslubiy belgisiga ko'ra aloqasi: *hakimlar*

3. Leksemalarning yasalishdagi umumiyliigi: *kasalxona, o'likxona, o'lik, o'lim*

Ushbu matnning hosil bo'lishidagi ekstralingvistik omillarning rolini ko'rib chiqib, ularni quyidagicha guruhlariga ajratish mumkin:

1. Predmet (keng ma'noda)larning makondagi aloqadorligi: *qabriston, lahad, vrach*

2. Predmet va uning belgisi munosabati: *vahimali, tahlikali, vahm to'lib turgandi*

3. Insonning voqelikka munosabati: *balo, jon taslim qilmoq, do'zax, o'lim elchisi, mungli, hasrat, tavba-tazarru qilmoq*

4. Faoliyat egasi va uning mahsuloti aloqadorligi: *lahad, qo'rquv*

5. Predmetlar orasidagi sabab-natija munosabati: *sukunat, musibat*

6. Predmetlarning tashqi o'xshashligi: *zambillar*

SH.Iskandarova, "birlashtiruvchi semasiga ko'ra umumiy bo'lgan, ammo turli sathlarga mansub birliklar (grammatik va leksik birliklar) yig'indisini funksional-semantik maydon" deb nomlagan [1; 105]. Assotsiativ maydon ham ko'p jihatdan funksional-semantik maydonga yaqin turadi. Badiiy matnning assotsiativ tahlilida *matnning assotsiativ maydoni* masalasi muhim o'rin tutadi. *Matnning assotsiativ maydoni* tushunchasini ilmiy muomalaga SH.Balli kiritgan bo'lsa, rus tilshunosi Y.N.Karaulov ushbu tushunchaning tilshunoslikdagi mohiyatini yana-da kengroq yoritib bergan. U matndagi so'z va so'z birikmalari ketma-ketligi orqali assotsiativ maydonni belgilash tartibi hamda ushbu assotsiativ maydon asosida matn yaratish metodikasini ishlab chiqqan. Assotsiativ maydon matnning assotsiativ strukturasi belgilaydi. Matnning assotsiativ strukturasi asosida matn, uning muallifi hamda ushbu matnning kitobxon tomonidan idrok etilishi jihatlari haqida yangi bilimlarga ega bo'lish mumkin.

Ushbu hikoyaning assotsiativ maydonini hosil qilishda asosiy e'tibor javob reaksiyalarini stimol so'z - *tobut* bilan qay darajada bog'lana olishiga qarab maydon yadrosi va chetki qismlariga joylashtirishga qaratildi. Shunga alohida e'tibor qaratish kerakki, stimol so'z bilan bevosita bog'langan birliklar boshqa birliklarning stimol so'z bilan bog'lanishiga ko'prik vazifasini o'taydi,

natijada maydondagi barcha birliklarning stimol soʻz bilan bevosita yoki bilvosita bogʻlanishiga olib keladi. Quyidagi chizmadan koʻrinib turibdiki, "Tobut" stimol soʻziga beriladigan eng yaqin assotsiatlar sifatida "oʻlik", "oʻlim", "murda", "jon taslim qilmoq", "vahimali", "vahm toʻlib turgandi", "lahad", "musibat", "arvoh", "oʻlikxona", "qabriston" "tobut", "zambillar" kabi assotsiatlar maydon yadrosini hosil qilib, stimol soʻzga yaqin joylashtirilsa, "oʻlat", "balo", "emlash oʻtkazish", "kasalxona", "vrach", "yuqumli kasallik", "tibbiyotimiz", "hakimlar", "tangri", "doʻzax", "oʻlim elchisi", "tavba-tazarru qilmoq", "gunoh" kabi birliklar stimol soʻz maʼnosidan biroz uzoqroq boʻlganligi sababli assotsiativ maydonda ham chetki qismga joylashtiriladi. Maydonning chetki qismiga joylashtirilgan assotsiatlar ham stimol soʻz bilan bilvosita aloqaga kirisha olganligi sababli matnning assotsiativ maydonini shakllantirishga xizmat qilaveradi. Masalan "doʻzax" assotsiati stimol soʻz bilan quyidagicha aloqaga kirishadi: "DOʻZAX" - "gunoh" - "tavba-tazarru qilmoq" - "jon taslim qilmoq" - "oʻlim elchisi" - "oʻlim" - "TOBUT". Yoki boʻlmasa, "varch" assotsiati stimol soʻz bilan quyidagicha bogʻlanishini koʻrishimiz mumkin: "VRACH" - "hakim" - "tibbiyot" - "emlash oʻtkazish" - "yuqimli kasallik" - "oʻlat" - "kasalxona" - "oʻlikxona" - "oʻlik" - "TOBUT". Ushbu maydondagi "arvoh" assotsiati stimol soʻz bilan "qabriston" soʻzi orqali bilvosita bogʻlanganligini koʻrishimiz mumkin. Assotsiatlarning stimol soʻz bilan bilvosita bogʻlanishida lingvistik va ekstralingvistik omillar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

"Tobut" hikoyasining assotsiativ maydonini quyidagi chizma koʻrinishida tasvirlash mumkin:

XULOSA

Koʻrinadiki, ushbu assotsiativ maydonning yadro qismidagi assotsiatlar oʻzlari boshqa mikromaydon hosil qilgan holda boshqa birliklarning ham stimol soʻzga bilvosita bogʻlanishini taʼminlayapti. Ushbu assotsiatlar oʻrtasida bir-birini yodga solish mexanizmi koʻrinib turibdi. Eʼtibor berilsa, matn tarkibida "vahm toʻlib turgandi", "oʻlim elchisi", "jon taslim qilmoq" kabi obrazli ifodalar ham mavjud. Ular matnning taʼsir kuchini yana-da oshirgan, oʻziga xos badiiy tasvirni hosil qilib, matnning semantik yaxlitligini taʼminlashga xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR

1. Iskandarova Sh. Oʻzbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida oʻrganish (shaxs mikromaydoni): Filo. fan. dok. ... diss. avtoref. -T.: 1999. -B 43 (Iskanderova Sh. Studying the lexicon of the Uzbek language as a meaningful field (personal microfield): Filo. science. doc. ... diss. autoref. -T.: 1999. -P 43)
2. Lutfullayeva D. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. Monografiya -T.: Meriyus, 2017. (D.E.Lutfullayeva. Theory of associative linguistics. Monograph -T.: Meriyus, 2017)
3. Xudoyberganova D. Oʻzbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini: Filol.fan. dok. Diss. -T.: Oʻz RFATAI. 2015. -B 101 (Khudoiberganova D. Anthropocentric interpretation of literary texts in Uzbek language: Philology. doc. Diss. - T.: Own RFATAI. 2015. -P 101)
4. Eshonqul N. Maymun yetaklagan odam. -T.: Yangi nashr, 2019. (Eshanqul N. The man led by the monkey. -T.: New edition, 2019)